Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского
Серия "Филология". Том 19 (58). 2006 г. №5. С.40-45.

УДК 070.378.351.76

УТВЕРДЖЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ В ЖУРНАЛІСТИЦІ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Ільченко О.І.

Актуальність. Немає жодного сумніву стосовно того, що духовна криза в українському суспільстві, свідками якої ми сьогодні є, істотно відбивається на всіх сферах суспільного життя, в тому числі у сфері діяльності ЗМІ, і має негативні для нас результати. На словах ми прямуємо до європейських стандартів та утвердження демократичної держави та чи усвідомлюємо, що демократична держава, перш за все вимагає соціально-політичної стабільності? В свою чергу важливим чинником цієї стабільності є мораль та її індивідуальний прояв – моральність. Іншими словами, мораль – це важливий фактор впливу на суспільно-політичне життя та мотивацію людської діяльності, що спрямовані на стабільність та вдосконалення процесу розбудови демократичного суспільства. Та чи є сьогодні в нашому суспільстві моральні цінності як такі? Навколо цього питання вже не один рік відбувається полеміка на сторінках періодичних і наукових видань, в радіо, телеефірі. Прикладом тому є матеріал журналіста всеукраїнської загальнополітичної газети „День" Дмитра Жиренка „Чи існують в нашому суспільстві моральні цінності?", який яскраво ілюструє позиції українських громадських діячів відносно запитання, що таке мораль та чи є вона взагалі в Україні? Доктор філософських наук, професор Сергій Кримський, окрім власного розуміння моралі і моральних принципів, пояснює причину загибелі „наймогутнішої імперії в історії людства" – радянського суспільства – наявністю „подвійних стандартів" моралі: людина – істота вертикальна, у неї є певний орієнтир, розуміє вона це чи ні, на проблему вічності, на проблему безсмертя, та вона сам на сам бореться з конечністю свого буття, і тут моральні принципи є формою виживання. Та за часів СРСР, з одного боку, пропонувалися найбільші загальнолюдські світові ідеали, а з іншого – була цинічна практика, що порушувала всі норми моралі. Тобто одне було у цинічному викладі, а інше – у вульгарній практиці. Саме це і було однією з причин загибелі цієї наймогутнішої імперії в історії людства. На думку Кримського, про мораль не можна говорити як про нову, бо вона вічна. Людина не може без неї існувати, вона користується своєю обраною мораллю. Мораль – один з її атрибутів.

Художник і драматург Лесь Подерев'янський у вищезгаданій статті визначає мораль як суспільно-індивідуальне явище, яке притаманне не окремій людині, а певному суспільству, і саме суспільство диктує особистості свою мораль, яка, в свою чергу, закладається в суспільній свідомості. Що ж до питання моральних цінностей в радянському суспільстві, тут Подерев`янський повністю протирічить С. Кримському: „Жодних цінностей там не було, – каже він, – більше того, якщо вважати, що певні цінності все ж таки були в СРСР, то треба зауважити, що відбувся певний перерозподіл одних цінностей на інші, відбулася їх певна переоцінка. В тому суспільстві домінувала

інша суспільна думка, інша суспільна мораль [3]. " Що ж до головного питання дискусії: чи є мораль в нашому українському оновленому суспільстві – і С. Кримський, і Л. Подерев'янський оголошують єдину позицію: мораль в нас є, адже ми є суспільством, є державою, а, за свідченням історії, цивілізації і держави, які ігнорували або порушували правила моральності, більше декількох десятків років не існували. Оновленому демократичному українському суспільству всього 15, тож питання лишається відкритим...

І справді, актуальність питання суспільної моралі, обумовлена глибокою духовною кризою, в якій опинилася Україна, сьогодні ні в кого не викликає сумніву. Явища антиморальності, масової деформації свідомості та ціннісних орієнтирів, послаблення культури і традицій дедалі більше поширюються на всі сфери суспільного життя нації. В контексті утвердження суспільної моралі в Україні гострої актуальності також набуває проблема моралі її четвертої влади – засобів масової інформації та, власне, з іншого боку – професійної моралі журналістів. І тут виникають деякі протиріччя.

Постановка проблеми. Ще на початку 90-х у наукових колах обговорювалися достатньо протирічні точки зору з приводу дослідження специфіки цих двох аспектів проблеми. Прикладом тому була монографія Д.С. Авраамова "Професійна етика журналіста", де використовувався науково-аналітичний метод дослідження професійної моралі журналіста в поєднанні з аналізом діяльності преси в контексті утвердження суспільної моралі. Д.С. Авраамов стверджував, що загальні правила етики не можуть однаково використовуватися у стосунках з особистостями, які в його професійній діяльності виконують різні функції. Інакше кажучи, має бути специфічна етика преси, яка природньо мала б спиратися на загальнолюдські моральні принципи. Проте водночас така етика буде мати свої відмінні принципи і правила, які роблять можливим здійснення журналістської діяльності із максимальною ефективністю, але при цьому – із мінімальними відхиленнями від загальної моралі. З точки зору автора, ієрархія цінностей в загальноприйнятій моралі і в професійній етиці журналіста також не збігається. "Загальноприйнята мораль, – пише Д.С. Авраамов, – в різні часи проголошувала пріорітетними різні цінності – істинність, віру в Бога, раціональність, ідеологічні прагнення. Сьогодні подібною цінністю, завдяки тенденціям демократії, стала свобода. Істинність і свобода не є протирічними одне одному, проте не є тотожні. Присутність в професійній етиці журналіста особливих норм, які не зводяться до загальних принципів, і серйозні відмінності в розстановці моральних цінностей свідчать про унікальність професійної моралі журналіста як предмету наукового дослідження [1].

Пізніше, услід за Д.С. Авраамовим, автор монографії "Ціннісно-етичне регулювання журналістської діяльності" доктор філологічних наук О.Д. Кузнецова дає характеристику професії журналіста як сфері, де об'єктом є людина, на яку журналіст здійснює безпосередній вплив, і тому моральність цих стосунків – невід'ємна основа їхньої трудової діяльності. Моральні проблеми в журналістів, стверджує вчена, з'являються саме тоді, коли завдання професійної діяльності вступають у конфлікт із загальноприйнятими, національними, індивідуальними нормами моралі, з початком використання нових засобів фіксації та передачі інформації, що, власне, потребує нових норм регулювання моралі. О.Д. Кузнецова наголошує на тому, що особисті, сімейні, національні інтереси журналіста неодмінно мають підпорядковуватися загальнолюдським [6].

Виходячи з цього, можна дійти такого висновку, що у своїй професійній діяльності журналіст передусім виходить із абсолютних та універсальних норм, прийнятих в суспільстві. Ці норми – правдивість, об'єктивність, прагнення свободи слова, професійна мораль бере собі на озброєння у загальноприйнятій моралі. Проте моральні норми журналіста не завжди збігаються із принципами моралі загальної.

Загалом, теоретичні і методологічні проблеми морально-етичного фактору, як стимулу і регулятора суспільно-політичного і духовного процесу, досліджувалися у багатьох наукових роботах – академіка А.З. Москаленка, професора В.В. Шкляра, професора ЛНУ ім. І. Франка В.І. Здоровеги, канд. філ.наук Б.В. Потятинника, канд.філ.наук С.В. Криворучко (в теорії журналістики), Т.С. Тимошенка (політологія), Т. Аболіної, О. Єрмоленка, В. Малахова (етичні норми і цінності), О. Кисельової (в контексті феномену людського життя), В. Плавича, З.Г. Залевської, В.Г. Нападистої, Т.М. Дерев`янко (у філософсько-соціологічному аспекті) та багатьох інших.

Журналістика сьогодні дійсно опинилася в ситуації гострої моральної кризи, значно погіршеної на тлі всесвітнього процесу втрати моральних цінностей, прагматизації, утилітарності та вестернізації суспільства. На зміну християнським цінностям нації нав'язуються нові хибні критерії успіху – дешеве чтиво, "бульварщина", де пропагується насильництво і жорстокість, порнографія і культ грошей, де нівелюються такі цінності, як повага до батьків, повага до національних і культурних надбань, релігії, а натомість культивуються явища невігластва, бузувірства та блюзнірства, неповаги до релігійних та національних святинь, приниження нації, особистості за національною знакою (Т. Шевченка привселюдно називають „вурдалаком", І. Франка звинувачують у валенродизмі, Л. Українку та О. Кобилянську – у лесбіянстві, М. Коцюбинського – у черевовгодництві [4]). Технології мас-медіа активно розвиваються, інформаційний простір набирає все більшої могутності, та водночас значно погіршується морально-психологічна ситуація в ньому, культивується зловживання свободою слова, спекуляція плюралізмом думок, що протирічить утвердженню суспільної моралі. На сторінках періодичних видань України все більш активно пропагується усіляка "розбещеність", яка розтліває нашу молодь – і все це заради сенсацій і рейтингів. Не можна не прийняти той факт, що проблема дотримання норм суспільної моралі в ЗМІ має пряме відношення до проблеми свободи преси, а саме тієї сторони, де в процесі дослідження питання свободи слова науковці розмежували його поняття на дві сфери впливу: позитивну і негативну. Позитивна сфера характеризує свободу слова як демократію, свободу і вільний розвиток особистості і має деяку спільність з термінами „рівність", „справедливість", „прозорість", що існує напевно лише в ідеалі. На практиці все більше застосовується сфера негативного впливу, за якою свобода слова знаходиться на межі зі спекуляцією, зловживанням, вседозволеністю, розпусною журналістикою, коли преса використовує дане їй за законом право на свободу проти суспільної моралі чи окремої особистості. Мова йде про публікації сексуального, насильницького, жорстокого характеру заради підвищення тиражів і рейтингів. Подібна майстерна спекуляція свободою слова свідчить про недостатню національну гідність та повагу до професії журналіста і журналістики як таких. Олександр Сизоненко із прикрістю писав 21 грудня 1999 року у Кончі-Озерній: „Для кого це? Для чого це? Не з самих лише біндюжників і „блатарей" складається населення України! Це ж знущання над людською гідністю і честю, над моральними засадами, над народними звичаями, над духовними надбаннями!

Країну, у якій нікому зупинити це неподобство, цей моральний і духовний терор, благополучною не назвеш. Держава, яка не може чи не хоче боронити свій телевізійний, інформаційний, культурний і духовний постір – це не держава, а якась карикатурна подоба. Її саму й ані державою, ані країною не назвеш – якийсь ганебний бордель [9]. Відповідаючи на таке запитання 1999 року, наведемо дані 2004-го. Статистика втішає: українці виступають за державний захист моралі в Україні. Подібного висновку дійшла організація "Українське демократичне коло", яка провела всеукраїнське опитування на замовлення Інституту політики. Як повідомляють експерти організації, під час опитування було з'ясовано, що лише кожний десятий дорослий українець підтримує публікації еротичних фотографій на першій та останній сторінках періодичного видання. Ще 16% висловили свою точку зору відносно того, що якщо й публікувати подібні публікації, то тільки в середині газети. З точки зору більшої половини опитаних (56%), необхідно повністю заборонити публікації еротичного змісту (вагалися із відповіддю 16%). Ставлення чоловіків та жінок до таких фото має суттєву різницю. Так, серед чоловіків частина тих, хто підтримує повноцінну заборону на еротику в газетах, складає 43%, а серед жінок – 67%. В залежності від вікової категорії людини зростає і рівень підтримки заборони на публікації порнографії в періодиці. Серед 18-29 річних респондентів заборону підтримують 32%, серед 30-44-річних – 52%, серед 45-59-річних – 59%, а серед людей 60-річного віку та старше – 78% [7]. Опитування проводилося 17-23 березня 2004 року та охоплювало всі регіони України, за місцем проживання було опитано 1000 респондентів віком від 18 років.

Проблема утвердження моралі в сфері ЗМІ стає гостро актуальною і з огляду на те, що журналістика сьогодні перебуває у стані духовної кризи, істотно поглибленої на тлі загально-світової проблеми втрати моральних цінностей, процесу прагматизації, утилітарності та вестернізації суспільства, що дедалі більше поширюються. Першими носіями цієї масової антикультури стають засоби масової інформації та їх працівники – журналісти. Саме в цій сфері набирають обертів явища зловживання та спекуляції свободою слова та плюралізмом думок проти суспільно-моральних цінностей: "краси, людяності, пізнання роду, гармонії в душі, добра, які навіть в епоху комп'ютерів вимагають постійного діалогу з читачем" [2]. Натомість на сторінках періодичних видань, з екранів телевізорів, в радіоефірі пропагуються теми насильства, жорстокості та порнографії заради рейтингів та сенсаційності. Хто зупинятиме ці сили антидуховності?

Сьогодні вирішення проблеми підготовки майбутніх журналістів, заохочення талановитої, обдарованої молоді на належному державному рівні може допомогти відновити ті моральні фільтри, які втрачені українським суспільством. Одним із факторів нормального існування системи ЗМІ є характер освіти та рівень культури, який отримує молодь у вищих навчальних закладах. У сучасній науково-педагогічній літературі питанню морального виховання відводиться особлива роль і місце. Цим займаються і досліджують як педагоги-новатори, так і науковці в різних галузях. В останні роки в Україні ми знайомі з чималою кількістю концепцій виховання, де сучасна українська освіта визнана як така, що орієнтується на пріоритет моралі. Вихованість або індивідуальна моральність стає майже тотожною суспільній моралі. „Концепція національного виховання", яка була прийнята Всеукраїнською педагогічною радою у червні 1996 року, передбачає, що кожна людина „повинна

жертвувати своєю особистою вигодою задля національних громадянських ідей" [5]. Британський журналістикознавець Девід Рендел у своїй книзі „Універсальний журналіст", в розділі „Журналістика обмежень", писав, що єдиним пріоритетом у моральному вихованні універсального журналіста мають бути правда, справедливість та патріотизм [8].

На даному етапі в Україні підготовкою журналістів займаються більше ніж п'ятнадцять факультетів та відділень журналістики внз Києва, Львова, Дніпропетровська, Харкова, Запоріжжя, Одеси, Ужгорода, Херсона, Кіровограда, Донецька, Черкас. Вся система підготовки журналістських кадрів на даному етапі розвитку перебуває в процесі динамічних змін – і це є головною характерною особливістю сучасної освіти журналіста. Проте зміни не лише позитивні. Як зазначав директор школи преси і телебачення Гліб Головченко на науково-методичній раді з журналістики 23 травня 2002 року, в останні роки спостерігається стійка тенденція до зниження соціального статусу журналістів та їх професійної діяльності. Це виражається як у падінні поваги до самих журналістів, так і у відношенні в цілому до журналістики. І як результат – наборів на факультети журналістики студенток, аніж студентів. І в цьому явищі пан Головченко виділяв дві споконвічні проблеми: батьків та дітей. Батьки сьогодні не вважають за доцільне віддавати своїх дітей в журналістику і тим більше сплачувати за навчання, надаючи перевагу професіям юриста або менеджера. Натомість діти з небагатих родин також не в змозі „пробитися" у державні вузи через бракування місць, що фінансуються державою. Саме тому Г. Головченко звертався в першу чергу до Володимира Петровича Семиноженка з проханням встановлення для найбільш здатних молодих людей, що довели свою обдарованість в журналістиці, стипендії Кабінету Міністрів України, акцентуючи на тому, що рівень стипендії має бути паритетен сумі оплати за навчання. Тобто стипендія у розумінні, встановленому у всьому цивілізованому освітянському колі.

Сьогодні як ніколи журналістика має потребу в молодих кадрах, чесних, освічених та, що головне, високоморальних. Тож виникає суттєва потреба підвищення престижу професії журналіста, з одного боку, та належної морально-психологічної підготовки журналістських кадрів – з іншого. Саме це може допомогти нам подолати духовну кризу в журналістиці.

Коли кажуть про підготовку журналістських кадрів в Україні, мають на увазі молодь. Адже саме за нею майбутнє журналістики. Молоде покоління журналістів сьогодні також переживає не кращі свої часи, адже перебуває у стані масової деформації ціннісних орієнтирів. Вийшовши із студентських аудиторій, молодь йде передусім туди, де платять. Робить тільки те, за що їй платять. Інакше кажучи, пише те – за що платять. А найбільше платять в нас за скандальне життя зірок, сексуальні походеньки політиків, за „обливання брудом" та порнографію. Тобто все те, що відкрито чи приховано суперечить Закону України „Про захист суспільної моралі":

Молоді журналісти, сповнені творчих амбіцій та юнацького запалу, перестають поважати себе і свою професію через такого роду економічну залежність, політичну заангажованість своїх редакторів, через цензурні обмеження, які впроваджуються в Україні де-факто. Та чи можна їх звинувачувати у відсутності моралі? Журналіст – продукт оточуючої його дійсності. Та, як не прикро, потрібно зізнатися, що на даному етапі розвитку в Україні найголовнішим негативним регулятором в роботі журналіста є

загальнонизький морально-ціннісний рівень населення, корумповані правоохоронні органи, всезагальна корумпованість влади та залежність судової системи. Все це перетворює роботу журналіста, що спирається на високоморальні принципи, у постійне нелегке випробування на стійкість, а ціннісно-орієнтований вибір – на риторичне для журналіста запитання: „Чи вірним з морального боку буде відступити від своїх принципів, якщо на карту поставлені власна безпека і добробут?

Для успішного вирішення проблем підготовки журналістських кадрів та покращення рівня моралі самих журналістів в майбутньому б стали у пригоді такі заходи, як сприяння престижу професії журналіста через залучення висококваліфікованих викладацьких кадрів, покращення матеріально-технічної бази внз; вдосконалення навчальних програм з питань професійної етики журналіста, його поведінки в суспільстві та правильних ціннісних орієнтирів, заснованих на честі, моралі та духовності, а не поклонінні „грошовому мішку" та встановлення стипендій, відповідних оплаті за навчання, індивідуальних стипендій для обдарованих дітей.

Висновки. Журналістика як професія, заснована на комунікації (отриманні та передачі інформації), не може обминути питання моралі. Адже комунікація – це певна взаємодія, яка потребує специфічного морального регулювання. Цього вимагають й ті нові засоби фіксації й передачі інформації, які починають сьогодні активно використовуватись в журналістиці. Та в нашому суспільстві проблема моралі полягає скоріше не у накопиченні кількості законопроектів в цій сфері, а насамперед у дотриманні журналістами та їх редакціями тих законів, які вже прийняті. Це стосується окремих статей Законів України „Про друковані ЗМІ", „Про інформацію", „Про телебачення і радіомовлення", „Про інформаційні агенства" та інші. Ми повинні усвідомлювати, що моральність професійної журналістської діяльності – це не лише проблема окремого журналіста чи його інституції, а й всього суспільства загалом. В журналістиці саме людина є головним об`єктом впливу, і тому, вбачаючи силу друкованого слова, преса повинна надавати великого значення своїй моральній позиції та моральному вибору, адже саме тоді ефективно реалізуватиметься її культурно-виховна функція і призначення як такі.

Список літератури

1. Авраамов Д.С. Професійна етика журналіста. – М.: Думка, 1991. – 253 с.
2. Голос України. – 2003. – 5 серпня.
3. День. – 2001. – 2 серпня.
4. Закон України „Про захист суспільної моралі" від 20 листопада 2003 // Урядовий кур`єр. – 2003. – 30 листопада.
5. Концепція сучасного українського виховання: проект // Освіта. – 1996. – 12 вересня.
6. Кузнєцова О.Д. Журналістська етика та етикет: основи теорії, мтодики та дослідження трансформації незалежних видань України: регулювання моральних порушень. – Львів: Світ, 1998. – 398 с.
7. Народний Оглядач. – http://www.observer.sd.org.ua. – 2004. – 5 квітня.
8. Рендел Д. Універсальний журналіст. – Лондон: Плутон Прес, 1996. – С.22.
9. Сизоненко О. Час розбрату і ганьби // Журналіст України. – 2002. – №1. – С.12-15.

Поступила до редакції 30.08.2006 р.